

мовлення. Жаргонна лексика і фраземіка відображає екстралінгвальну реальність, яка далеко виходить за сферу побутового спілкування. Активний вплив кодів субкультури на коди культури соціально "підносить" перші і "розмиває" зміст других.

Основою появи жаргонізмів у певному середовищі є бажання носіїв мови бути дотепними, вразити співрозмовників свіжістю, яскравістю і точністю висловлення, виділитись та самоствердитись, прагнення показати свою зневагу або байдужість до предмета розмови, пом'якшити або навпаки посилити враження від висловлення, намагання уникнути буденних, невиразних або пишномовних слів і виразів, настанова на фамільярність та гра слів для розваги.

Література

Дзюбишина-Мельник Н. Сучасний жаргон і сучасне розмовне мовлення // Наукові записки. – К., 2002. – Т. 20. – С. 14-18. Лик Т. Соціальні варіанти мови та їх термінологічне окреслення // Мовознавчі дослідження: Зб. наук. праць. – Донецьк, 2000. – С. 67-73. Зацний Ю. А. До проблеми інваріантних запозичень як джерела збагачення розмовної лексики і фразеології сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. // Філологічні трактати. – Том 1. – №2. – Суми: Вид. СумДУ, 2009. – С. 88 – 94. Зацний Ю. А. Шляхи і способи збагачення сучасної розмовної лексики англійської мови / Ю. А. Зацний. // Нова філологія. – Випуск 34. – Запоріжжя, 2009. – С. 189–195. Зацний Ю. А. Джерела поповнення розмовної лексики і фразеології сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. // Нова філологія. – Випуск 33. – Запоріжжя, 2009. – С. 207–211. Зацний Ю. А. Соціолінгвальні параметри інновацій англійської мови ХХІ століття / Ю. А. Зацний. // Нова філологія. – Вип. 31. – Запоріжжя, 2008. – С. 72–88. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови. / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с. Ткаченко О. Молодіжна мова – арго, жаргон чи соціолект? / О.Ткаченко // Нова філологія. – Запоріжжя, 2001. – № 1 (10). – С. 79-87. Тараненко О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О.Тараненко // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 23-42.

УДК 811.1:81'34:81'374.5

КОЗЛОВА Т.О.

(Запорізький національний університет)

ФОНЕТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАМОВИ

У статті розглядаються окремі питання фонетичної реконструкції та фонетичної типології індоєвропейської прамови. До уваги приймаються такі критерії: тип основної фонологічної одиниці, кількісні та якісні особливості інвентаря фонетичної системи, відносна частота фонем. Висувається гіпотеза про наявність кореляцій між звуковою організацією мови, її генетичною приналежністю та культурним типом.

Ключові слова: індоєвропейська мова-основа, фонетична реконструкція, фонетична типологія, основна фонологічна одиниця, консонантно-вокалічна мова, розробленість фонемного інвентаря, відносна частота фонем.

Козлова Т. О. Фонетическая типология индоевропейского праязыка. В статье рассматриваются отдельные вопросы фонетической реконструкции и фонетической типологии индоевропейского праязыка. Во внимание принимаются следующие типологические критерии: тип основной фонологической единицы, количественные и качественные особенности инвентаря фонетической системы, относительная частота фонем. Постулируется наличие коррелятивных связей между звуковой организацией, генетической принадлежностью и культурным типом языковой системы.

Ключевые слова: индоевропейский язык-основа, фонетическая реконструкция, фонетическая типология, основная фонологическая единица, консонантно-вокалический язык, разработанность фонемного инвентаря, относительная частота фонем.

Kozlova T. O. Phonetic Typology of the Proto-Indo-European language. The purpose of the article is to discuss problems of phonetic reconstruction of the Proto-Indo-European language and to describe its phonetic typology considering such criteria as the type of basic phonological unit, vocalic and consonantal inventory, relative frequencies of the constituents. It is hypothesized that there exists a correlation between the sound pattern, the cultural type and the genetic identity of a language.

Key words: Proto-Indo-European, phonetic reconstruction, phonetic typology, basic phonological unit, consonantal-vocalic language, vocalic and consonantal inventory, relative frequency of constituents.

1. Вступні зауваження. Як і в будь-якій мові, в і.е. мові-основі фонетична структура слова зумовлена кількісним та якісним складом фонетичної/фонологічної системи. Аналіз інвентаря і.е. системи викликає певні труднощі, пов'язані з практичними та теоретичними проблемами етимологічних досліджень та розбіжностями у реконструкції ресурсів прамови. Існування фонетичних універсалій, дія фонетичних законів та більша надійність фонетичної реконструкції (у порівнянні з лексичною, семантичною та синтаксичною) уможливають кваліфікацію фонетичного складу і.е. системи за участю голосу та шуму, певною мірою за

способом творення, тривалістю вимовляння. Проте зазначене не вирішує всіх проблем і стимулює різні версії фонетичної системи і.е. мови-основи.

Актуальність цієї статті визначається: по-перше, необхідністю звернутися до фонетичної структури слова в і.е. мові-основі і функціональних властивостей звукових одиниць, виявити закономірності зв'язку звукової організації індоєвропейських протокоренів з їх значеннями, з'ясувати дієвість принципу вибірковості на фонологічному рівні, у звуковій організації морфеми, зокрема, кореневої; по-друге, підвищенням наукового інтересу до питань витоків мови, еволюції мовних картин світу, дослідження особливостей вербалізації знань та уявлень про світ засобами систем значної історичної глибини, виявлення наявності кореляцій між звуковою організацією мови, її генетичною приналежністю та культурним типом.

Мета статті полягає у систематизації проблем фонетичної реконструкції індоєвропейської прамови та аналізі фонетичних особливостей її типології на фоні інших генетично неспоріднених і типологічно відмінних систем.

Об'єкт дослідження: особливості фонетичної системи і.е. прамови та наявність корелятивних зв'язків між звуковою організацією, генетичною приналежністю та культурним типом мовної системи.

Матеріал аналізу становлять складові фонетичної/фонологічної системи і.е. прамови, реконструйовані і.е. корені, їх рефлeksi в дочірніх системах, а також фонетично вмотивовані одиниці в картвельській (абхазька) та бантоїдній (зулу) мовах.

В якості **джерел** фактичного матеріалу використовувалися етимологічні, історичні та двомовні словники й електронні бази даних, що містять праїндоєвропейські реконструкції та їх рефлeksi в дочірніх системах.

2. Проблеми та різні версії фонетичної реконструкції і.е. прамови. Детально переваги, недоліки, результати методів внутрішньої і зовнішньої реконструкції та різні версії фонологічної системи і.е. прамови викладено в багатьох працях різних років. Стисло окреслимо основні проблеми, які, насамперед, пов'язані з:

- відсутністю письмових пам'яток індоєвропейської прамови, гіпотетичним характером реконструкції, однією з особливостей якої є “множинність, а не єдиність рішень” [Макаев 1977, с. 186];

- протилежністю міркувань стосовно прамови (існування загальної індоєвропейської мови та утворення індоєвропейської сім'ї мов шляхом дивергентної еволюції з одного протоджерела vs існування індоєвропейського мовного союзу, системи племінних діалектів або мішаної компромісної системи);

- різним ступенем діахронічної глибини досліджуваного матеріалу, накопиченого в арсеналі етимологів (глобальні етимології (М. Рухлен, Дж. Грінберг), ностратична мова (В. М. Ілліч-Світич), ранньоіндоєвропейська прмова (М. Д. Андреев), пізньоіндоєвропейський період (Т. В. Гамкрелідзе, В'яч. Вс. Иванов), складністю встановлення хронологічного зрізу та розрізнення структурних елементів, що належали до системи прамови, та елементів, які з'явилися в окремих мовних системах у результаті їх відгалуження та подальшого розвитку і, як наслідок, з транспозицією фактів із одного хронологічного стану в і.е. прмову, а також із однієї і.е. мови в іншу;

- схильністю, хоча і не безпідставною, до абсолютизації реконструкцій, прагненням до побудови протомовної моделі, яка б відповідала певній реальності, надмірною уніфікацією протосистеми, пошуком загальних архетипів для диференційованих рефлексів і їх поєднанням в архетипах неймовірно значної історичної глибини - “Слід розуміти наскільки маловірогідним є пояснення випадкової схожості – незалежного розвитку кожної мовної сім'ї” [Ruhlen 1994, с. 282 - 283];

- сумнівами дослідників з приводу правомірності реконструкції окремих компонентів фонологічної системи (ларингалів, гемінантів тощо), їх класифікації (резонуючі алофони або дифтонги (W. Lehmann)) та кількості в залежності від обраних класифікаційних ознак (три або два ряди веллярних, ларингальна гіпотеза тощо).

Отже, труднощі класифікацій фонем зумовлені хронологічною глибиною системи, її недокументованістю й інференційним отриманням даних на основі відомостей про історичні зміни в існуючих мовах

3. Фонологічна типологія і.е. прамови. Для фонологічної типології важливими критеріями є характер основної фонологічної одиниці мови, розробленість і багатство фонемного інвентаря, репертуар приголосних і голосних, відносна частота використання голосних і приголосних.

3. 1. Основна фонологічна одиниця. З огляду на характер основної фонологічної одиниці і.е. прамова, як і більшість мов світу, характеризується фонемною будовою (типологічно мови фонемної будови протиставляються мовам силабічної /складової будови), але вважають, що на ранньому етапі розвитку в індоєвропейській прамові існувала система тонів [Касевич 1988, с. 25], тобто вона була “складовою”, а індоєвропейські мови пройшли шлях розвитку від тонального стану до атонального, від “суто-складового типу” до “нескладового” через стадії, які корелюють із стадіями розвитку силабічного письма [Касевич 1983, с. 150 - 152].

3. 2. Кількість та якість фонемного інвентаря. Стосовно наявності певних класів фонем немає однозначних рішень. Існують численні версії системи зімкнених. Однією з них є традиційна (класична) версія системи і.е. зімкнених (В. М. Ілліч-Світич, В. W. Forston, С. Watkins), що охоплює три серії цих приголосних на основі їх діахронічного виведення й історичної відповідності між і.е. етимонами та їх рефlekсами в дочірніх мовах: дзвінкі, дзвінкі придихові, глухі.

Класична версія зазнала різних реінтерпретацій з причин певних розбіжностей з даними синхронічної типології, зокрема, непродуктивності лабіального /b/, наявності дзвінких придихових без глухих відповідників, неузгодженості частот між домінантними та рецесивними фонемами. Однією з версій, що відрізняється від класичного трактування системи і.е. зімкнених, є загальновідома глоттальна теорія [Гамкрелідзе 1984, с. 12 – 15], яка стимулювала надзвичайно активну дискусію, одночасну критику та підтримку серед фахівців з порівняльно-історичного мовознавства (Ch. M. Bargaok). Ця теорія обґрунтовує зазначені типологічні невідповідності і пояснює регламентації на вживання зімкнених у маргінальних кореневих позиціях. Автори глоттальної теорії, посиляючись на спостереження Р. Бласта стосовно келабітської мови [Гамкрелідзе 1984, с. 12], спростовують думку про наявність лише дзвінких аспірованих, пояснюючи її особливостями дистрибуції фонем, яке має місце, зокрема, в келабітській мові, китайських та вірменських діалектах. Проте з питання наявності придиху у дзвінких та глухих сучасні типологи й компаративісти далекі від згоди (А. Clynes, W. D. Davies, W. Kehrein, O. K. Ogloblin) і не мають достатньо аргументів для безапеляційного заперечення можливості існування аспірованих дзвінких при відсутності аспірованих глухих. Різні факти мовної синхронії та діахронії можуть слугувати аргументами для підтримки класичної версії консонантного складу і.е. прамови. Глоттальна ж теорія стимулює подальші питання, зокрема, про рефlekсацію глоттальних у дочірніх мовах, вона встановлює пріоритетність синхронної типології по відношенню до протоіндоєвропейської мови перед діахронною типологією фонологічних змін, що відбулися в дочірніх системах.

Не припиняє дискусій стосовно кількості та якості зімкнених в і.е. прамові і модель В. Шеворошкіна та С. Старостіна, які заперечують вірогідність реконструкції глоттальних і наводять аргументи на користь посиленних глухих. Як і всі інші, ця модель не усуває всіх типологічних протиріч.

Ми не маємо змоги і необхідності приділити більш детальну увагу зазначеним та багатьом іншим ревізіям “класичної” системи зімкнених в і.е. прамові, оскільки всі версії, їх переваги та недоліки детально описані і дискутуються в науковій літературі. Слід лише наголосити, що сучасне типологічне мовознавство не має у своєму розпорядженні достатньої інформації про структурні та функціональні можливості мов світу. Тому у мовній реальності для окремих типологічних ознак звукового складу реконструйованої і.е. прамови одночасно

можна знайти аргументи як для їх підтвердження, так і спростування. Очевидно, найбільш припустимою буде версія, що комплексно враховує діяхронічні відповідності, на які спирається класичний підхід, діяхронічні та синхронічні типологічні універсалії й фреквенталії, які було враховано у ревізіях традиційної моделі.

Як і більшість дослідників, дотримуємося класичного підходу і виходимо з того, що в і.е. мові-основі система вокалізму (24 фонем) охоплює основні голосні (*e, o, a*), відповідники напівголосних (*i/ĩ* та *u/ũ*), їх довгі кореляти (*ē, ō, ā, ī, ū*), два ряди дифтонгів, а також шва-прімум (*ə*). Система консонантизму нараховує 25 фонем.

Стосовно кількості фонем і.е. прмова не виявляє різких відмінностей від типологічно розповсюджених або універсальних показників. Відомо, що статистика фонемного інвентаря в середньому варіюється в межах від 20 до 37 одиниць [Roach 2001, с. 90]. Рідкісними є системи з надзвичайно малою або великою кількістю фонем (пор.: 11 фонем у мовах пірахан, ротокас та 156 у мові кху).

Привертає увагу відносна збалансованість кількості консонантного та вокалічного інвентаря в і.е. прмові, що впливає на симетричне розподілення фонем та врівноваженість ознаки ‘±звучність’ на шкалі сонорності (Рисунок 1): співвідношення між фонемами, при вимові яких домінує голос, та фонемами, при вимові яких домінує шум, дорівнює $\approx 1,3 : 1$.

Зрозуміло, що в потоці мовлення картина є відмінною внаслідок частоти використання фонем, фонотактики, особливостей варіювання алофонів. Незважаючи на це, можна сказати, що і.е. мова-основа відрізняється від систем, що тяжіють до “шумного” естремума на шкалі сонорності, наприклад, від абхазької, в якій співвідношення голосу та шуму дорівнює $1 : 5,6$ (Рисунок 2.).

шкала сонорності	- звучність		+звучність	
	ШУМ	ШУМ+голос	шум +ГОЛОС	ГОЛОС
	шумні приголосні		сонорні + напівгол.	голосні
кіль-ть фонем	21		6	22
разом	21		28	
	переважання шуму		переважання голосу	

Рис. 1. Схема розподілу фонем і.е. прмови на шкалі сонорності

шкала сонорності	- звучність		+звучність	
	ШУМ	ШУМ+голос	шум +ГОЛОС	ГОЛОС
	шумні приголосні		сонорні	голосні
кіль-ть фонем	51		7	2
разом	51		9	
	переважання шуму		переважання голосу	

Рис. 2. Схема розподілу фонем в абхазькій мові на шкалі сонорності

Отже, і.е. прмова може бути охарактеризована як потенційно благозвучна, мелодійна на відміну від інших систем, зокрема, від “переривчастої, шумливої” абхазької.

Кількість голосних та приголосних впливає на ступінь евфонії (артикуляційної та акустичної милозвучності мовлення). За співвідношенням кількості голосних та приголосних і.е. мова-основа є консонантно-вокалічною, загалом з рівномірним розподілом фонем на голосні та приголосні. Це відрізняє її від мов, що тяжіють до консонантного екстремума (абхазька) або вокалічного екстремума (окремі дані для зіставлення наведено в Таблиці 1).

Таблиця 1

Фонологічна типологія мов за кількісним співвідношенням голосних та приголосних фонем

МОВИ	КІЛ-ТЬ ФОНЕМ		
	С	V	разом
консонантні			
кху	128	28	156
вірменська	30	6	36
†ведичний санскрит	39	13	52
консонантно-вокалічні			
*індоевропейська прामова	25	24	49
†лідійська	13	7	20
вокалічно-консонантні			
африкаанс	22	25	47
фарерська	20	22	42
вокалічні			
пакох	18	30	48

Приголосні кількісно домінують у більшості мов світу, що можна пояснити наявністю у них більш різноманітних квалітативних (артикуляційних) ознак, ніж у голосних, та їх більшою значущістю для вираження лексичних значень. Голосні ж підпадають під вплив просодії і виконують словорозрізнявальну функцію, слугують сигналами меж та організації синтаксичних конструкцій.

Сучасні індоевропейські мови представлені здебільшого консонантно-вокалічними системами, характеризуються середнім показником співвіднесеності номенклатури приголосних та голосних і займають серединну позицію на 5-рівневій шкалі (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Кількісний розподіл мов світу за коефіцієнтом співвідношення між приголосними та голосними [за даними: Maddieson 2013]

коефіцієнт співвідношення приголосних та голосних	кількість мов	
низький	59) більшість індоевропейських мов
відносно низький	97	
середній	234	
відносно високий	102	
високий	72	

Оскільки у генетично споріднених мовах номенклатури звуків мовлення схожі (наприклад, менша фоно-типологічна відстань виявляється між давньоруською та литовською й латиською мовами, а також між литовською й білоруською мовами внаслідок історичної балто-слов'янської єдності та тісного контактування), то і розбіжності у плані консонантно-вокалічного співвідношення також не є різкими.

Слід зазначити, що співвідношення приголосних та голосних є важливим для мовної типології з огляду на функції цих фонем та різний ступінь їх історичної стійкості, а отже, і спадковості. Експериментально доведено значущість приголосних у процесах обробки слова, а голосних – у процесах розпізнання та генералізації абстрактних структур. Продемонстровано, що цей розподіл функцій між приголосними та голосними є значущим для оволодіння мовою, а лексичне навантаження приголосних стає значно відчутнішим уже в кінці першого року життя. Лексичне навантаження приголосних підтверджують [Зубкова 1986, с. 62] і більшою історичною стійкістю консонантного інвентаря у порівнянні з вокалічним, а також більшою стійкістю кореневих приголосних у порівнянні з суфіксальними.

Отже, коефіцієнт співвіднесеності приголосних та голосних пов'язаний з "лексичністю" vs "граматичністю" повнозначних слів та морфем (В. фон Гумбольдт, Ф. де Соссюр) та морфологічним типом мови [Зубкова 2010, с. 120 - 124], але він також

опосередковано вказує на зумовленість формування консонантного інвентаря семантичним фактором.

Так, якісний склад фонетичної системи впливає на пристосованість системи для кодування тих чи інших значень, звуко-символічний потенціал, пріоритетність та ступінь деталізації окремих розрядів, зокрема, ономатопоетичних.

Наприклад, відсутність в і.е. прамові системи африкат та фрикативних (за винятком щілинного /s/) обмежує її можливості щодо кодування тонких відтінків шелесту, шипіння, свисту. Це виявляється у:

- кількісній нерепрезентативності і.е. коренів на позначення шелесту, шипіння, свисту (4 одиниці із загалу реконструкцій) – і.е. **(s)treig*⁻³ “шипіти”, **suer*⁻², **k̑ei*⁻², **suei* “т.с.”;

- недиференційованості позначень і бісемії коренів (і.е. **k̑ei*⁻² “шипіти; свистіти”, **suei* “шипіти; свистіти”);

- недостатній або втраченій експресивності фонетичної структури етимону та використанні додаткових засобів підсилення ономатопоетичного ефекту у рефлексах, зокрема, редуплікації й гемінації (і.е. **suer*⁻² “шипіти” > лат. *susurrus* “шепіт; бурмотання”, *susurrō*, *-āre* “дзижчати; шарудіти; шелестіти”).

Проте, маючи розвинену систему зімкнених, збагачену вторинною артикуляцією, і.е. прмова більшою мірою пристосована до вербалізації гучних, вибухових звуків. Саме з цим ми пов'язуємо той факт, що позначення шелесту та свисту утворювалися на подальших етапах розвитку історико-етимологічних гнізд шляхом семантичної деривації на основі:

- метонімії від етимонів, що позначали дії та процеси, які спричинювали шелест, свист – БИТТЯ (і.е. **b(e)u*⁻¹ “звук биття” > авест. *buxti* “виття, шипіння”);

- РУХ ПОВІТРЯ (і.е. *peis*⁻² “дути” > голл. *veest* “випускання повітря, газів”, д.ісл. *fīsa*, норв. *fīsa* “т.с.; дути”, н. *fisperm*, *fispeln* “шипіти”, ц.сл. *nuckamu* “свистіти”, алб. *piskat* “пронизливо кричати” тощо);

- ДИХАННЯ (і.е. **k̑es* “дути поривами; зітхати” > вірм. *sulem* “свистіти, шипіти, сичати”);

- ГОВОРІННЯ (і.е. **suer*⁻¹ “говорити” > і.е. **suer*⁻² “шипіти”);

- РОЗБУХАННЯ, ЗДУТТЯ (і.е. **bhlei*⁻² “розбухати” > д.ісл. *blístra* “1) дути, свистіти”, (мисливський термін) *blístra í spor e-m* (букв. ‘бігти за кимось і свистіти’) “цькувати”; 2) “(про зміїв) шипіти”);

- СТРІМКИЙ РУХ (і.е. **(s)p(h)ereg* - “стрімко рухатися, поспішати; розкидати, бризкати”

> д.гр. *σφαραγέομαι* “шипіти, тріщати, лускати”, *οὐθάτα σφαραγέοντο* ‘(переповнені) соски ледве не розривались від молока’);

- на базі аналогії від експресивних етимонів, що позначали гучні звуки - і.е. **el*⁻⁴ > д.ісл. *jamla* “кричати, скаржитися; гуркотіти, гриміти; шипіти, тріщати, гуркотіти тощо”, і.е. **mei*⁻⁶ > лат. *minur(r)io*, *-īre* “щебетати, цвірінькати” > *mintriō*, *-īre* “свистіти, пищати (про мишей)”; і.е. **ȓp(p)*- “скрипіти, пищати” > лит. *pyOpti* “свистіти” тощо.

Вищенаведений аналіз доводить вторинність позначень шереху та шипіння, їх факультативність, неактуальність для і.е. картини світу, що певною мірою узгоджується з компактністю розряду фрикативних звуків, їх нерепрезентативністю. Проте недостатність фонемного інвентаря не виключає можливості позначення зазначених типів звучання. Мова вдається до різноманітних компенсаторних засобів, одним з яких є опосередковане позначення явищ, зокрема, звучань.

Зімкнені виявилися більш адекватними для кодування ознаки ‘сила звучання’, ‘шумність’ (і.е. **k̑ei*⁻² “шипіти; свистіти” (як нестримний, різкий звук) > ісл. *hvīa* “іржання”, шв. діал. *hwija* “гучний, різкий крик”, і.е. **b(e)u*⁻¹/**bh(e)u*- “звук биття” (як низький звук із скреготом) > з додаванням гуттурального у термінальній частині кореня (як низький погрозливий звук із скреготом) авест. *bučahin*- “той, хто схильний до виття, гарчання, шипіння” тощо) або знання про чинники та джерела такого звучання (див. приклади вище).

Для порівняння розглянемо мову відмінної фонологічної типології, наприклад, абхазьку, оскільки вона виявляє як суттєві спільні ознаки з і.е. прмовою, так і суттєві

відмінності від її фонетичної системи. По-перше, абхазька характеризується надзвичайною бідністю номенклатури голосних фонем, яка компенсується надзвичайною розвиненістю консонантних рядів, збагачених за рахунок лабіалізації та палаталізації. В і.е. прамові система приголосних так само збагачується вторинною артикуляцією - палаталізацією та лабіалізацією, і в цьому плані система абхазького консонантизму є типологічно ближчою до індоєвропейської прамови у порівнянні з протокартвельською. Те, що особливо відрізняє абхазьку від і.е. мови-основи та інших мов, – це розгорнута система африкат та фрикативних (свистячих, свистячо-шиплячих та шиплячих приголосних). В і.е. системі сибілянти розвинулися пізніше (сатемні мови).

Отже, фонетична система абхазької мови має у своєму розпорядженні більше засобів кодування різноманітних і тонких відтінків переривчастих шиплячих, свистячих, шипляче-свистячих тощо типів звучання. Розглянемо лише декілька прикладів. Так, фонетично вмотивованою є форма найменування страви з козячого молока - абх. *akhshtsa* “ахшца, свіже гаряче козяче молоко”. Назва напою містить послідовність приголосних і етимологічно співвідноситься з п.півн.кавк. **raʎ (w)A* “молоко” > п.абх.тап. **xə*, що з’являється у композитах абх. *a-xa-z*, бз. *a-xə-z*, абаз. *χ-zə* “сироватка”, абх. *a-x-š*, абаз. *χ-šə* “молоко” (букв. ‘біле молоко’), пор. також абх. *a-xʷša* “масло” [Старостин 2007, с. 296 – 297]. Як бачимо, корінь співвідноситься з вторинними значеннями (“молоко” > “сироватка”, “масло”) й імовірно використовувався на позначення різновиду молочного продукту, технологією приготування якого передбачалося згортання, скипання тощо. Отже, скупчення шиплячих іконічно кодує специфічні ознаки денотату (шипіння молока). Пор. конденсацію спірантів у структурі одиниць на позначення затверділої, пружньо-в’язкої речовини - спільн.абх. **xʷə-šam* > півд.абх. *am-xʷša*, тап. *xʷša* “ахуша: сколочене й охолоджене вершкове масло”, півд.абх. “топлене масло, жир” (< спільн.абх. *~*xʷ* “масло”, **ša* “жир”) та розрідження таких приголосних у найменуваннях м’якої, крихкої речовини - спільн.абх. **xʷmasməmr/ja* > бз. *xʷmasməmr/j* “ахмасія: звурджений сир з овечого молока” (< спільн.абх. *~*xʷə* “молоко”), а також метатези у позначеннях різних молочних продуктів - РІДИНА - п.абх.тап. **xə-šə* “молоко” vs ГУСТА РІДИНА -п.абх.каб. **čə-xʷə* > каб. *šxʷə*, **čxəwə* > ад. *šxəwə* “кисле молоко”. Як демонструють приклади, фонетичні засоби та їх аранжування активно залучаються до створення іконічних слухових образів (шипіння рідини при нагріванні) та синестезичних аудіо-тактильних образів (конденсація/розрідження приголосних та метатеза для імітації консистенції речовини).

Використання значної кількості та різноманіття фрикативних та африкат можна пояснити екологічною залежністю мовців. Абхазька та інші “шиплячі” та “свистячі” мови розповсюджені на територіях, де мовці часто вимушені спілкуватися на значній відстані. На відміну від інших різновидів звучання, свист є потужнішим і легко долає відстань та перешкоди (гори, долини тощо).

Інший показовий приклад становлять койсанські та бантоїдні мови Африки, в яких клацаючі звуки забезпечують активний розвиток ономапоєї на позначення різних відтінків тріску, стукання тощо. Слід зауважити, що, наприклад, у мові зулу ці приголосні не належать до власномовного фонду, а були запозичені з койсанських мов з різних причин, важливими серед яких визнають білінгвізм мовців та “надзвичайно відмітну акустичну ознаку” цих приголосних – різкість, пронизливість. Тому ці звуки виявилися високопродуктивними у формуванні мотивуючих основ: 2395 слів у мові коса містять клацаючі приголосні, 376 з яких належать до спільного з мовою зулу фонду [Schnell 2010, с. 57]. Клацаючі приголосні містяться у фонетичній структурі різноманітних класів імітативної лексики, що співвідносяться як із слуховою, так і неслуховою ономапоєєю. Наприклад, у мові зулу:

- ЗВУЧАННЯ (*ce-nce* “слабкий тонкий звук”);

- РУХИ ТА ДІЇ, що супроводжуються відповідними звуками (*u-casa* “торкатися злегка (до шкіри, розрізати її, робити розрізи)”);
- ОБ’ЄКТИ, що є джерелами таких звучань (*i-cwincwe* “нектарниця”);
- ЕМОЦІЇ (*uku-casuka* “бути не в гуморі; бути незговорливим, сердитим”).

За допомогою артикуляційної ознаки здійснюється диференціація звучань та їх джерел. Пор.: ‘плоскі, маленькі, гострі об’єкти’ :: ‘дентальний’ (*uku-coboza* “видавати звук, як при роздавлюванні, розчавленні фруктів, черепашок (на березі), ячної шкарлупи тощо” vs ‘більші за розміром об’єкти’ :: ‘палатальний’ (*uku-qoboza* “розривати, як хижі птахи роздирають здобич на шматки”).

Наведені приклади є переконливим підтвердженням того, як звуконаслідування, потрапляючи до класу культурних реалій і відбиваючи самотність етнічної культури, залучаються до внутрішньокультурного ядра лексику. Це певним чином розхитує стереотипні уявлення про звукообразальну лексику як маргінальний клас, які здебільшого аргументуються незначною кількістю ономапоетичних одиниць.

Отже, якісний склад фонем та їх аранжування впливає на вибір мовцями як засобів мовної репрезентації певних ознак денотатів, так і самих ознак, що кодуються.

В і.е. мові-основі із збалансованою номенклатурою тонових та шумних одиниць важливою є вербалізація ідентифікаційної ознаки ‘±шум’. Але для такої мови, як абхазька, де домінує шумний інвентар, важливості набуває диференціація шуму за тоном – свист, шипіння або їх поєднання. Будь-яка мовна система змушена обходитися наявними в ній засобами і тому вдається до селективної вербалізації ознак денотатів: прямим шляхом, тобто через відповідність артикуляційних та акустичних властивостей позначувального позначуваному (так, ‘гучність звучання’ в протоіндоєвропейській мові кодується за рахунок звуконаслідування) або опосередковано - через аналогію, метонімію тощо.

3. 3. Частотність звуків. Наступним важливим показником для фонологічної типології є частотність фонем, оскільки, по-перше, співвідношення їх класів змінюється у потоці мовлення; по-друге, частотність використання фонем корелює з їх інформативністю (↑частотність :: ↓інформативність vs ↓частотність :: ↑інформативність). Чим більша частотність звука, тим більше семантичних зв’язків він має, і відповідно впливає на “ступінь фонетичної маркованості” семантичних класів [Левицкий 2008, с. 77 - 80], тобто на здатність фонем слугувати маркерами концептів. По-третє, особливості функціонування фонем пов’язані з їх синтагматикою.

Ми позбавлені можливості отримати дані про частотність і.е. фонем у потоці мовлення, оскільки письмові пам’ятки прамови відсутні. Проте у сучасних типологічних дослідженнях [Тамбовцев 2013] отримано цікаві результати стосовно вживаності зімкнених у різних мовних сім’ях та групах, а також стосовно щільності (рівномірності) використання зімкнених приголосних. Останні представляли собою розвинений клас фонем в і.е. прамові, але зазнали різної долі в дочірніх системах, наприклад, і.е. **p* > д.ірл. - втрачено; вірм. /*h*/; герм. мови /*f*/, їс.голл. /*v*/; інші мови - /*p*/ . Тому статистика стосовно цих фонем представляє для нас певний інтерес. З підрахунків стає очевидним, що індоєвропейські мови займають середнє місце серед мов світу за частотою зімкнених. Окрім того, використання зімкнених є рівномірним як у межах кожної з груп, так і в індоєвропейській сім’ї загалом.

4. Висновки. Отже, з огляду на фонемний інвентар, і.е. прамова може бути охарактеризована як кількісно збалансована, гармонійна система, для якої релевантними протиставленнями є ‘тон’ (голосні, сонорні) vs ‘шум’ (зімкнені), ‘напруженість’ vs ‘ненапруженість’ (аспіровані vs неаспіровані зімкнені). Особливістю реконструйованої і.е. прамови є і те, що системи голосних та приголосних утворюють симетричні конфігурації. Основні голосні фонем доповнюються напівголосними і поєднуються з ними у дифтонги. Розряд коротких фонем має довгі відповідники. Вокалічний та консонантний розряди кількісно врівноважені й на шкалі сонорності утворюють континуум (+тон – ±тон - ±шум - +шум). У системі приголосних симетрія виявляється у рівних частках ненапружених (глухі), напружених (дзвінкі) та підсилених (аспірованих) звуків.

Завершуючи аналіз типологічних особливостей і.е. фонемного інвентаря, слід наголосити, що номенклатура фонем незалежно від її кількості (лише 15 в мові маорі vs 60 в абхазській), збалансованості між голосними та приголосними (вокалічно-консонантні африкаанс та фарерська мова vs консонантна абхазька), є обмеженою й індивідуальною для кожної мови, але організованою певним чином, пристосованою до передачі величезного обсягу інформації про світ, вираження нескінченних смислів. Приголосні та голосні фонемні повторюються й поєднуються не хаотично, а за певними правилами, утворюють такі структурні конфігурації, що належно узгоджуються з тими значеннями, які вони експлікують. Оскільки «основний носій лексичного значення – консонантна структура слова» [Зубкова 1986, с. 61], то саме особливості синтагматики приголосних, правила їх комбінування в морфемах впливають на експлікацію певних типів змісту. Належне аранжування звукового аспекту кореневих морфем та морфологічної структури загалом унеобхіднюється симетрією між формальним та змістовним планами мовних одиниць, а також селективністю і впорядкованістю синтагматики фонем.

5. Перспектива дослідження. Аналіз особливостей типології і.е. прамови має бути продовжено у напрямку з'ясування корелятивних зв'язків між паттернами фонетичних синтагм та змістовним наповненням архаїчних коренів.

Література

Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: в 2 ч./ Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбил. ун-та, 1984. – хсвi, 1328 с. Зубкова Л. Г. О соотношении звучания и значения слова в системе языка (К проблеме «произвольности» языкового знака) / Людмила Георгиевна Зубкова // Вопросы языкознания. – 1986. - № 5. – С. 55 – 66. Зубкова Л. Г. Принцип знака в системе языка / Людмила Георгиевна Зубкова. – М.: Языки славянской культуры, 2010. – 752 с. [Studia philologica]. Касевич В. Б. Акцентология / Касевич Вадим Борисович // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд. – М. : Большая энциклопедия, 1988. – С. 24 – 25. Касевич В. Б. Фонологические проблемы общего и восточного языкознания / Касевич Вадим Борисович. - М. : Наука, 1983. - 296 с. Левицкий В. В. Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт количественного анализа этимологического словаря / Виктор Васильевич Левицкий.- Черновцы : Рута, 2008. – 232 с. Макаев Э. А. Общая теория сравнительного языкознания / Энвер Ахмедович Макаев. – М.: Наука, 1977. – 204 с. Старостин С. А. Культурная лексика в общесевернокавказском словарном фонде / Сергей Старостин // С. А. Старостин. Труды по языкознанию. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 289 – 311. Тамбовцев Ю. А. Функционирование смычных согласных в языке / Тамбовцев Юрий Алексеевич, Тамбовцева Алина Юрьевна, Тамбовцева Людмила Алексеевна // Journal of Eurasian Studies. – 2013. - Vol V., Issue 1. – p. 28 – 55. Maddieson I. Consonant–vowel ratio [Electronic resource] / Jan Maddieson // The World atlas of language structures online, Ch. 3.; Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath (eds.). - Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, 2013. - Available online at <http://wals.info/chapter/3> Roach P. Phonetics / Peter Roach. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 116 p. Ruhlen M. On the Origin of Languages: studies in linguistic taxonomy / Meritt Ruhlen. – Stanford, California: Stanford Univ. Press, 1994. – 342 p. Schnell H. English in South Africa / Hildegard Schnell.-Norderstedt : GRIN Verlag, 2010. – 76p

УДК 81:1

ЛОБАНОВА Л.П.

(Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова)

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА МИРА В КОНЦЕПЦИИ Л. ВАЙСГЕРБЕРА

В статье рассматриваются основные положения концепции языка как духовной творческой силы Л. Вайсгербера. Следуя мысли В. фон Гумбольдта о том, что язык есть энергейя, а не эргон, подразумевающей, что каждый язык формирует своеобразный «духовный промежуточный мир» (geistige Zwischenwelt) и что разные языки представляют разные картины мира, Л. Вайсгербер понимает это языковое формирование мира путем его ословливания (Worten der Welt) как преобразование реальности и формирование динамической картины мира (Weltbild), с одной стороны, и как статическую систему, содержащую в себе статическую картину мира (Weltansicht), с другой.

Ключевые слова: энергейя, эргон, языковая картина мира, духовный промежуточный мир, ословливание мира.

Лобанова Л.П. Мовна картина світу в концепції Л. Вайсгербера. У статті розглядаються основні положення концепції мови як духовної творчої сили Л. Вайсгербера. В. фон Гумбольдта говорить про те, що мова є енергейя, а не ергон, що припускає той факт, що кожна мова формує своєрідний «духовний проміжний світ» (geistige Zwischenwelt) і що різні мови представляють різні картини світу, Л. Вайсгербер розуміє це мовне формування світу шляхом його ословлювання (Worten der Welt) як перетворення реальності і формування динамічної картини світу (Weltbild), з одного боку, і як статичну систему, що містить в собі статичну картину світу (Weltansicht), з іншого.

Ключові слова: енергейя, ергон, мовна картина світу, духовний проміжний світ, ословлювання світу.